

УДК 316.32

Т. В. Склярук, асп.,

Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова,
Інститут соціальних наук, кафедра соціології
к. 40, Французький бульвар, 24/26, 65058, м. Одеса-68, Україна. Mailto:
skljaruk@meta.ua

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ТРАДИЦІЙНИХ ЖІНОЧИХ ТА ЧОЛОВІЧИХ ОБРАЗІВ У СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ (КОНТЕНТ-АНАЛІЗ УКРАЇНСЬКИХ, ЧЕСЬКИХ ТА РОСІЙСЬКИХ ПРИСЛІВ'ІВ)

Головна мета статті — дослідження чоловічих та жіночих репрезентацій у традиційному суспільстві, опираючись на усний наратив чеської, російської та української масової культур. Ми спробували за допомогою дослідницької техніки контент-аналізу продемонструвати розподіл гендерних ролей, головні ціннісні орієнтації, відображення жіночих та чоловічих образів, гендерні стереотипи та соціальні аспекти зображення чоловічої та жіночої сутності, а також головні протиріччя, пов'язані з цим. У статті йдеться про соціально сконструйовану матрицю "візуальної відсутності" чоловіків на противагу "критичного оцінювання" жінок у прислів'яльному наративі, основаних на поширених суспільних практиках. Аналізуються властивості класичної "моделі чоловіка-годовника" та її осмислення крізь призму гендерних ролей.

Ключові слова: чоловічі та жіночі репрезентації, "наративізація соціальної практики", "візуальна відсутність", традиційні образи чоловіків та жінок, "модель чоловіка-годовника"

Вступ

Гендерний розподіл, який був характерний для традиційного суспільства та не викликав жодних сумнівів, трансформується згідно з вимогами суспільства в нові знакові системи, які вимагають нового переосмислення та тлумачення впливу того, що залишено на сторінках історії. Задаючись питанням, яким чином можливо це крос-історичне відтворення, ми спробували звернутися до такого жанру *усного наративу, як прислів'я*, який частіше вміщують у структури літературного образотворення, але евристичним для соціології з точки зору динаміки образів та стереотипів.

Прислів'я — як тип усного наративу* — у даному випадку виступають як соціальні факти, а завдяки використаним методам стає можливим виявлення соціальних сутностей та відображення особливостей традиційних схем взаємодій, гендерно-рольової репре-

* Термін "наратив" зазвичай передбачає певну форму повідомлення, пов'язану з історією, яка у свою чергу пов'язана зі змістом [1, р. 92].

зентацій та культурних стереотипів. Таким чином прислів'я, починаючи з генералізації та вираження "соціального досвіду" як колективного, так й індивідуального, представляє й результат *соціальної практики* [2, р. 27] та є способом її конструювання.

Яке головне значення *прислів'я як нарративу*?* Будучи усним жанром, прислів'я відтворюють історію, ментальність та світосприйняття так само, як традиції, моральні норми, звичаї, здоровий глузд, осудження, сарказм та гумор. Відповідно до Мінеке Шиппер (Mineke Schipper), *прислів'я* — найменший у світі літературний жанр — "розповідає нам частину послідовного нарративу про людство" [3, р. 23].

Для глибшого осмислення сучасної специфіки гендерного розподілу суспільства, ми звернулися до процесу безпосереднього конструювання гендерного "дискурсу" образів, стереотипів, норм, які пов'язані з категорією "стать". Гендерна система та "гендерна уява", які формувалися в традиційному суспільстві та коріняться в соціальній фундації, так чи інакше мають безпосередній вплив на відтворення ставлення до повсякденності, починаючи з індивідуального рівня та закінчуючи проявами у феноменах масової культури: медіа, кінематограф, споживання символічних та матеріальних благ суспільства etc.

Дослідницькі принципи. Головна *мета* запропонованого дослідження — вивчення та структурування семантичних значень *чоловічих та жіночих репрезентацій у традиційній культурі слов'ян на прикладі українського, чеського та російського народів*. Це дозволить нам, завдяки крос-культурному аналізу, розглянути розбіжності та подібності трьох відмінних культурних систем.

Отже, перед нами стояли такі *завдання*: *по-перше*, відтворення тематики, актуалізованої гендерними репрезентаціями притаманних образів, які представляють традиційно чоловічий та жіночий тип у слов'янській культурі, їх вплив на сучасне осмислення та конструювання гендерної поведінки відповідно до статі та гендеру. *По-друге*, виділення концептів маскулінності та фемінності, реалізованих у прислів'ях крізь призму жіночих та чоловічих ролей. *По-третє*, прослідкувати процес формування та прояву гендерних стереотипів традиційного суспільства.

Отже, дослідження направлено на відображення процесу становлення повсякденних уявлень людей, їх трансформацію в усну народну мудрість та реалізація на певних етапах суспільного розвитку (у даному випадку традиційного на противагу сучасному). Більше того, цікавило, з очевидною різницею в ментальності обраних народів, чи вдасться нам за допомогою компаративного контент-аналізу витягнути на поверхню змістові відмінності в чоловічих та жіночих репрезентаціях [6; 7].

* Оскільки прислів'я виражає загальний досвід певної культури, зазвичай представляє собою результат чіткої анонімної індивідуальної інтерпретації реальності, а в деяких випадках корениться безпосередньо в біблійних текстах [4; р. 354–355].

Відображення гендерної проблематики. У прислів'яному наративі гендерна взаємодія відображена в широкому спектрі: міжособова взаємодія в соціальному контексті, розкриття труднощів буття, зображення як недоліків, так і переваг жіночих і чоловічих вад, точок зору. Працюючи з прислів'ями, можна дійти висновків, що певна кількість подібна між собою в семантичній завантаженості та кінцевих висновках, але, незважаючи на це, їх можна розподілити на певні **предметні блоки**, які включають певні одиниці аналізу.

З товщі народної мудрості ми намагалися витягнути такі категорії для аналізу, які найбільш повно відображають суть та значення гендерних систем взаємодії. У результаті ми виокремили такі блоки: цінності, чоловічі та жіночі образи, опис природи чоловіків і жінок та особливості їх репрезентації, ставлення до шлюбу (недоліки та переваги шлюбного життя), родина та батьківство, розподіл гендерних ролей.

У середньому бралось для дослідження по 150 прислів'їв від кожної культури, що загалом становило 450. Тематична картина по предметних блоках у відсотках становить таке:

Таблиця 1

Предметні блоки змісту прислів'їв в українській, російській, чеській народній творчості*

Категорії аналізу	Українські, %	Російські, %	Чеські, %
Жіночі образи	13,3	5,4	6,5
Чоловічі образи	4,0	3,6	2,7
Жіноча сутність	12,0	27,3	32,5
Чоловіча сутність	3,3	3,7	7,6
Шлюбне життя, одруження	28,6	30,7	7,5
Родина, батьківство	30,0	9,7	10,5
Розподіл гендерних ролей	6,2	3,6	18,3
Цінності (кохання)	16,7	15,5	23,5
Насилля	1,3	3,3	1,5

Зупинимося більш детально на принципових позиціях ідіом, які потрапили в нашу вибірку сукупність, та проаналізуємо особливості народної думки стосовно гендерної диференціації.

У **системі цінностей** ми можемо виділити "універсальні" компоненти, які характерні слов'янській культурі та які тиражуються з прислів'я в прислів'я, з народності в народність. Перш за все — це терпіння в сумісному проживанні ("*Ті, хто хочуть жити разом,*

* Вибірка та цитування прислів'їв проводилася з таких джерел: Бітнерова та Шиндлер (Bittnerová D., Schindler F.) [8]; Гейчл (Hejčl J.) [9]; Челаковський (Čelakovský F. L.) [10]; Заоралек (Zaorálek J.) [11]; Антологія української народної творчості [12]; Українські прислів'я [13]; Даль В. [14].

повинні перенести децю", чеське; "Смерть та дружина дана Господом Богом", російське), щастя в родинному житті ("Обирай дружину на все життя", українське), успішність шлюбу ("Краще бути добре повішаним, ніж погано одруженим", чеське), можливість та відповідальність у вихованні дітей ("Шлюб без дітей, як день без сонячного світла", чеське; "Діти — Боже благословення", російське), кохання ("Кохання може переносити навіть гори", чеське; "Кохання — не полум'я, якщо загорішся, не погасиш", російське), краса ("Дівоча краса — як травнева роса", українське), чесноти ("Краса без чеснот — небезпечний дарунок", чеське), доброта, справедливість та ін.

Значна частина прислів'яного наративу присвячена **розподілу гендерних ролей**, часто розкриваються "родинні ролі", такі як наречена/наречений, чоловік/дружина, батько/мати, донька/син. Але спроби виявлення ставлення до професійного розподілу праці між статями вже викликає більші складнощі та не є такими очевидними.

"Родинна ідеологія" прислів'їв відтворена згідно з так званою "**моделлю домогосподарки та чоловіка-годувальника**" [15, р. 377], що, в принципі, дозволяє усвідомити головну цінність та орієнтацію суспільства з традиційним устроєм ("У жінок одна дорога: від вогнища до порогу", російське). Ця модель чітко координує родинну "субординацію" та пріоритети, в рамках відносин розпорядження та підпорядкування ("Голова родини — чоловік, але коли підкориться жінці, то не питай в Бога здоров'я", але одночасно "Дружина чоловікові подруга, на служниця", українське; "Нещастя чоловікові, коли дружина владне", чеське). Усупереч відміченому факту, важливість жіночої ролі полягає в тому, що вона, її участь та діяльність направлена на організацію та покращання шлюбного та родинного життя ("Чоловік — голова, але дружина — душа"; "Жінка тримає дім за три кути, чоловік — за один", українське), а також на догляд та виховання дітей.

Згідно з таблицею 1, найвищий відсоток українських прислів'їв присвячено тематиці **шлюбного життя** та **родини** (25,3 та 18,7 відсотків відповідно), що дещо відрізняє від російських (30,7% та 9,7%) та становить відносно менший відсоток чеських (7,5% та 10,5%). Треба відмітити, що вони оцінюються найчастіше з позитивної перспективи та розглядають родину як **базову одиницю соціальної спільноти**. В уяві слов'янської ментальності неодноразово присутній образ "**міцної родини**" як **основного фактора щасливого життя** для кожного, як гармонійна форма існування чоловіка і жінки ("Чоловік та дружина — одне тіло, одне діло, один дух", українське; "Вдалий шлюб — святість, невдалий — прокляття", чеське).

Ні від чого в такій мірі не залежить гармонія родинного життя, як від можливості мати дітей та стосунків із ними, саму тому велика частина прислів'їв присвячена **материнству**, яке значно більше репрезентоване, ніж батьківство ("Поважай батька й матір, й матимеш дорогу", українське), що пояснюється роллю жінки у вихованні.

Значна частина російських ідіом (27,3%), так як і чеських (32,5%), присвячено обговоренню **жіночої сутності**. Підсумовуючи всі параметри, які характеризували цей "індикатор", можна виявити цілий набір критичних відгуків стосовно жіночих вад: невитриманість ("Час, смерть та жінка ніколи не чекають", чеське); придуркуватість, відсутність розуму ("Довге волосся — короткий розум", російське); скупість, жадоба ("Важко задовольнити жіночу жадібність", чеське); брехливість ("Ти осідлаєш жінку, лежачи навіть на поросячій спині", російське); схильність до балачок ("Жіноче діло та жіноча розмова — безконечні, чеське); впертість ("Неможливо задовольнити жінку", російське); облесливість ("Жіночі лестощі не мають зубів, але можуть з'їсти з кістками", російське). Як видно, часто цей опис несе в собі негативні конотації чи відображає критичне сприйняття "жіночої душі", яке, переходячи з індивідуального рівня на соціальний, одержує загальне значення при характеристиці жіночої сутності, що по суті є *джерелом формування стереотипних уявлень*. З іншого боку, майже неможливо порівняти ці жіночі характеристики із чоловічими, тому що, згідно з результатами контент-аналізу, жінки набагато частіше стають *предметом обговорення*, ніж чоловіки. Таким чином, ми маємо справу з феноменом "*чоловічої візуальної відсутності*", що є характерною рисою усного наративу та в традиційній культурі в цілому [16, р. 226].

Подібну картину ми можемо спостерігати в предметному блоці **візуальних образів чоловіків та жінок**: більш типове уявне зображення дівчат та жінок (українські: 13,3%, російські: 5,4% чеські: 6,5%), аніж чоловіків (4,0%, 3,6% та 2,7% відповідно). Поява жіночого образу пов'язана з його об'єктивізацією, що призводить до її порівняння з квітами ("Квіти гарні та колючки гострі", російське), деревами, фруктами, вадами різних тварин (наприклад курка, кицька тощо), іноді з речами господарського користування ("До дванадцяти років дівчина — філіжанка, до шістнадцяти — бочка, але після шістнадцяти дякувати тому, хто забере її з дому", чеське).

З точки зору Шиппер, "образи жінок сконструйовано під впливом особистих практик та відчуттів інших індивідуальностей, але певно, що чоловіки займають перше місце в цьому образотворчому процесі" [3, р. 16].

Відносно часто чоловічі та жіночі образи реалізуються через "*офіційну*" та неофіційну символіку ("Чеська жінка для землі — мати хлібу", чеське). Наприклад, український образ дівчини/жінки прийнято порівнювати з типовим для України символом квіту калини чи цвітінням квітів взагалі ("Хороша дівчина — наче квіт калини", українське). А згідно з етимологією слова "квіт калини" асоціюється з "*полум'ям*", "*яскравістю*", що безпосередньо передається через символічні образи вогнища, червоного кольору, тощо [12].

Національна символіка, яка пов'язується з чоловіками, відтворює доблесть та чоловічу гордість, порівнюючи їх з образами орла чи сокола (*"Сокола знають по польоту, а чоловіка — по роботі"*, українське). Також зустрічаються асоціації чоловіків із тваринами (*"Хазяїн дому подібний до ведмедя з лісу, господиня — млинцю з медом"*, російське).

Отже, підбиваючи підсумок чоловічих та жіночих репрезентацій в усному наративі, представники сильної статі оцінюються за розум та хист, тоді як "слабка половина людства" — відповідно до краси та чарівності (*"Краса чоловіка — його розум, розум жінки — її краса"*, українське; *"Слово робить чоловіка"*, чеське). Коли мова йде про жінку, найчастіше відмічаються її *візуальні характеристики та манери поведінки*, але коли говориться про чоловіка, то він описується з точки зору його *ділових характеристик, його здібностей вирішувати повсякденні життєві запитання* (*"Хитрий чоловік — рідка краса, вродлива жінка — виняткова хитрість"*, чеське).

Висновки. Отже, такий усний наратив, як прислів'я, можна визначити як характерні для традиційного суспільства принципи світосприйняття, які набувають гендерної актуалізації. Перевага їх вивчення полягає в тому, що вони — та одиниця соціального змісту, яка максимально наближена до повсякденного життя, людських практик та знаходить відповіді на основні питання громад, переважно сільськогосподарського устрою. Виражаючи свого роду гіпотетичні уявлення людей, вони — підпорядкування буденних уявлень певній системі узгоджених координат. Безсумнівно, що ця система перебуває в рамках символотворення соціального досвіду людей, тому вимагає проникнення в суть окремих значень для повного осмислення та інтерпретації. Саме тому, з нашої точки зору, прислів'я — більш складний елемент соціального контексту, ніж здається на перший погляд. Вони дійсно презентують великий прошарок дещо ідеалізованого та спрощеного світосприйняття повсякденності та соціальної взаємодії, що, зрозуміло, ускладнює процес аналізу та трактування полісемічної суті народних висловлювань.

Особливості ментального уявлення серед чеського, російського та українського народів: гендерна перспектива. Контент-аналіз прислів'їв представляє структурний портрет гендерної стратифікації, характеризованої традиційним сприйняттям "гендерного місця та простору". Так дослідницький фокус було зосереджено на низці тематичних блоків, які в повній мірі розкривають особливості репрезентацій статей, зосереджених у слов'янській народній думці. Вивчення "*уявлень*", асоційованого з чоловічим та жіночим, засвідчує факт, що жінки більше піддаються дискурсивному аналізу, ніж чоловіки, що підтверджує ідею "візуалізації чоловічої відсутності" та представлення жінок як "об'єкта для обговорення, оцінювання".

Відповідно, народна думка — чоловічозорієнтованої спрямованості. Чоловік, його поведінка та соціальне значення його характери-

стик в усному наративі формулює вимогу "як мусить бути", саме тому вони менш представлені, порівняно з жінками. Навпаки, жіночі репрезентації дають попередження чи то зауваження "як не варто аби було" або "як могло б бути, але не є".

Таким чином, розглянувши та проаналізувавши в статті основні предметні блоки, які з нашої точки зору мають і досі відчутний вплив на гендерну чутливість та стратифікацію соціальної системи суспільства. Розгляд прислів'я з різних слов'янських народів (чеського, російського, українського) допоміг нам вивчити певні суспільні уявлення цього символічного простору. Так, наприклад, тематика "жіночої та чоловічої сутності" та їх маніфестація через прислівний наратив вимагає більш розгорнутого дослідження та глибшого аналізу.

Вплив традиційної гендерної системи на сучасне конструювання гендерної реальності. Конвенціональний характер прислів'їв підтверджує ідею того, що вони мали інструментальне значення в рамках патріархального суспільства. Особливо зважаючи на те, що сучасне суспільство, проходячи ряд етапів розвитку, все ж таки щільно пов'язано з тими уявленнями, які були сформовані як норма гендерної взаємодії.

Слід зазначити, що прислівний наратив містить низку реалізуючих стратегій. Перш за все, **прямий вплив**, який проявляється як реальна маніфестація в друкованому слові, медіа та ін. По-друге, опосередкований, тобто ідіоми як рівень посилення на конвенціональний стереотип, відтворення добре знайомих моделей поведінки, комунікації, які мають місце в повсякденному житті.

Безумовно, що на перший погляд значна частина процитованих прислів'їв здається застарілою за змістом та звичайно не може відповісти на запити сучасності. Але тим самим, з нашої точки зору, вони (прямо чи опосередковано) впливають на розвиток "соціальної моди", стереотипних лінз сприйняття статей, їхніх тіл, манер, характеристик, так само як і взаємодії, міжособистої комунікації.

Слід додати, що, аналізуючи прислівний наратив, ми маємо справу з так званим **гендерним есенціалізмом** ("*gender essentialism*"), який зводить різницю між статями до фізичного та фізіологічного рівня [17], що ще глибше закріплює "модель чоловіка-годиниця та дружини-домогосподарки" в системі розподілу праці та сімейного життя.

Література

1. Bronwen M.; Felizitas R. Dictionary of semiotics. — London ND New York: Cassell, 1999.
2. Lauhakangas O. The Matti Kuusi International Type System of Proverbs. — Helsinki, Academia Scientiarum Fennica, 2001.
3. Schipper, Mineke. Never marry a woman with big feet: women in proverbs from around the world. — New Haven: Yale University Press, 2003.
4. Alison, Jones. Dictionary of World Folklore. — New York, Larousse, 1995.

5. *Encyclopaedia of Cultural Anthropology* / Editors David Levinson, Merlin Ember. Volume 3 — New York: Henry Holt and Company, 1996.
6. *Comparative Methods in Sociology. Essays on Trend and Applications* / Edited by Vallier, Ivan — Berkeley: University of California Press, 1973.
7. *Cochrane R. Advances in Social Research. A Book of Reading in Research Methods.* — London: Constable, 1973.
8. *Bittnerová D., Schindler F. Česká přísloví* — Praha: Nakladatelství Karolinum, 2003.
9. *Hejčl J. Bible česká. Knihy starého zákona. Kniha přísloví.* — Praha: Dédictví Sv. Jana Nepomuckého, 1936.
10. *Čelakovský F. L. Mudrosloví národu slovanského ve příslovích.* — Praha, Lika Klub, 2000.
11. *Zaorálek J. Lidová rčení.* — Praha: Academia, 2000.
12. *Закувала зозуленька. Антологія української народної творчості.* — К.: Веселка, 1989.
13. *Прислів'я та приказки. Родинне життя. Риси характеру.* — К.: Наукова думка, 1990.
14. *Даль В. Пословицы русского народа. Сборник В. Даля.* — М.: Художественная литература, 1957.
15. *Pfau-Effinger B. Socio-historical paths of the male breadwinner model an explanation of cross-national differences//British Journal of Sociology* — 2004. — 55.
16. *Bruni A., Gherardi S. En-gendering differences, transgressing the boundaries, coping with the dual presence / Gender, Identity and the Culture of Organizations. Ed. by Aaltio and J. Mills* — London and New York, Rotledge, 2002.
17. *Crompton R., Lyonette C. The new gender essentialism domestic and family 'choices' and their relation to attitudes // British Journal of Sociology* — 2005. — 56.

Т. В. Склярчук,

Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова,
Институт социальных наук, кафедра социологии
к. 40, Французский бульвар 24/26, г. Одесса, 65058, Украина

**РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ ТРАДИЦИОННЫХ МУЖСКИХ И ЖЕНСКИХ
ОБРАЗОВ В СОЦИОКУЛЬТУРНОМ ПРОСТРАНСТВЕ (КОНТЕНТ-
АНАЛИЗ ЧЕШСКИХ, УКРАИНСКИХ И РУССКИХ ПОСЛОВИЦ)**

Резюме

Главная цель статьи — исследование мужских и женских репрезентаций в традиционном обществе основываясь на устный нарратив чешской, русской и украинской массовой культуры. Так мы попытались, с помощью исследовательской техники контент-анализа, продемонстрировать распределение гендерных ролей, набор главных ценностных ориентаций, отражение мужских и женских образов, гендерных стереотипов и социальных "интерпретаций" женской и мужской сущностей. Также идет речь о социально сконструированной и воспроизводимой матрице "визуального отсутствия" мужчин в противовес "критической оценки" женщин нарративе пословиц, основанных на распространенных общественных представлениях. Более того, анализируются свойства классической "модели мужа-кормильца" и ее осмысление сквозь призму гендерных ролей.

Ключевые слова: мужская и женская репрезентация, устный нарратив, маскулинность, феминность, традиционные образы мужчин и женщин, распределение гендерных ролей, модель мужа-кормильца.

T. V. Sklyaruk,

Sociology Department of Social Sciences Institute
of Odessa Mechnikov National University,
r. 40, 24/26 Frantsuzsky boulevard, 65058 Odessa-58, Ukraine.

**REPRESENTATION OF THE TRADITIONAL MALE AND FEMALE
IMAGES IN THE SOCIO-CULTURE SPACE (CONTENT-ANALYSIS
OF CZECH, RUSSIAN, AND UKRAINIAN PROVERBS)**

Summary

The main intention of given article is to examine the representation of men and women in the traditional societies on the basis of oral narratives in Czech, Russian and Ukrainian popular culture. Thus we demonstrate how proverbs reflect the sharing of gendered roles, major value orientations, female and male images, gendered stereotypes and descriptions of women's and men's essence, and their main contradictions. Also this paper examines the socially constructed mould of "visual absence" of men versus "critical evaluation" of women in proverbial ideas reflecting widespread social opinions. Moreover we analyse the quality of the "male breadwinner model" and consider this representation from the positions of gender role.

Keywords: male and female representation; oral narrative; masculinity, femininity; images of men and women; sharing of gender roles; "male breadwinner model".